

אנחנו לא חיים.

אנחנו

שכבנו

שלי

זה חיים

מירון רפפורט וגדי וייץ

צילומים: עטא עוויאסח

את הבעיות מחמוד דרוויש התחיל להריח כבר כשקיבל את התרגום לעברית של ספרו האחרון 'מצב מצור'. דרוויש הוא המשורר הלאומי הפלסטיני בהא הידיעה, ובעצם המשורר הכי מפורסם בעולם הערבי היום, אבל הוא גדל בישראל (ובבתי-הכלא שלה), ודקויות בעברית הוא מבין מצוין עדיין. לכן כשדרוויש ראה שהמתרגם מוחמד חמוזה ר'נאים לא מצא מקבילה עברית למילה 'שהיד', אלא השאיר אותה כפי שהיא גם בנוסח העברי, הוא מיד הרים אליו טלפון. "אמרת לי שאתה חושב שהייתה טעות בתרגום. התווכחתי על זה עם העורכת יעל לור ועם חמוזה. הייתי נגד השימוש במילה שהיד. בערבית משמעות המילה שהיד היא פשוט 'חלל'. לעומת זאת בתודעה הישראלית הרגילה, שהיד פירושו מתאבד. שאלתי את העורכים למה לא השתמשתם במילה חלל? הם הסבירו לי שאין נקבה בעברית למילה חלל. אי-אפשר להגיד חללת או חללה. אבל זה לא נראה לי". דרוויש פונה אל ה'שהיד' בכמה מהשירים בקובץ 'מצב מצור' (הוצאת 'אנדרלוס'). זה לא מפתיע. הקובץ הוא מעין יומן של דרוויש בעת המצור הישראלי על רמאללה, רגע לפני הפלישה הגדולה ב'חומת מגן' באפריל שעבר. בצלילות, בסרקוזם ובפיוטיות 'משוחח' דרוויש בספרו עם החיילים הישראליים, עם חברים, עם אמהות ואבות של חללים-שהידים, ועם השהידים עצמם. שיחה אחת כזו, שיר אחר, זכה לתשומת לב מיוחדת בישראל:

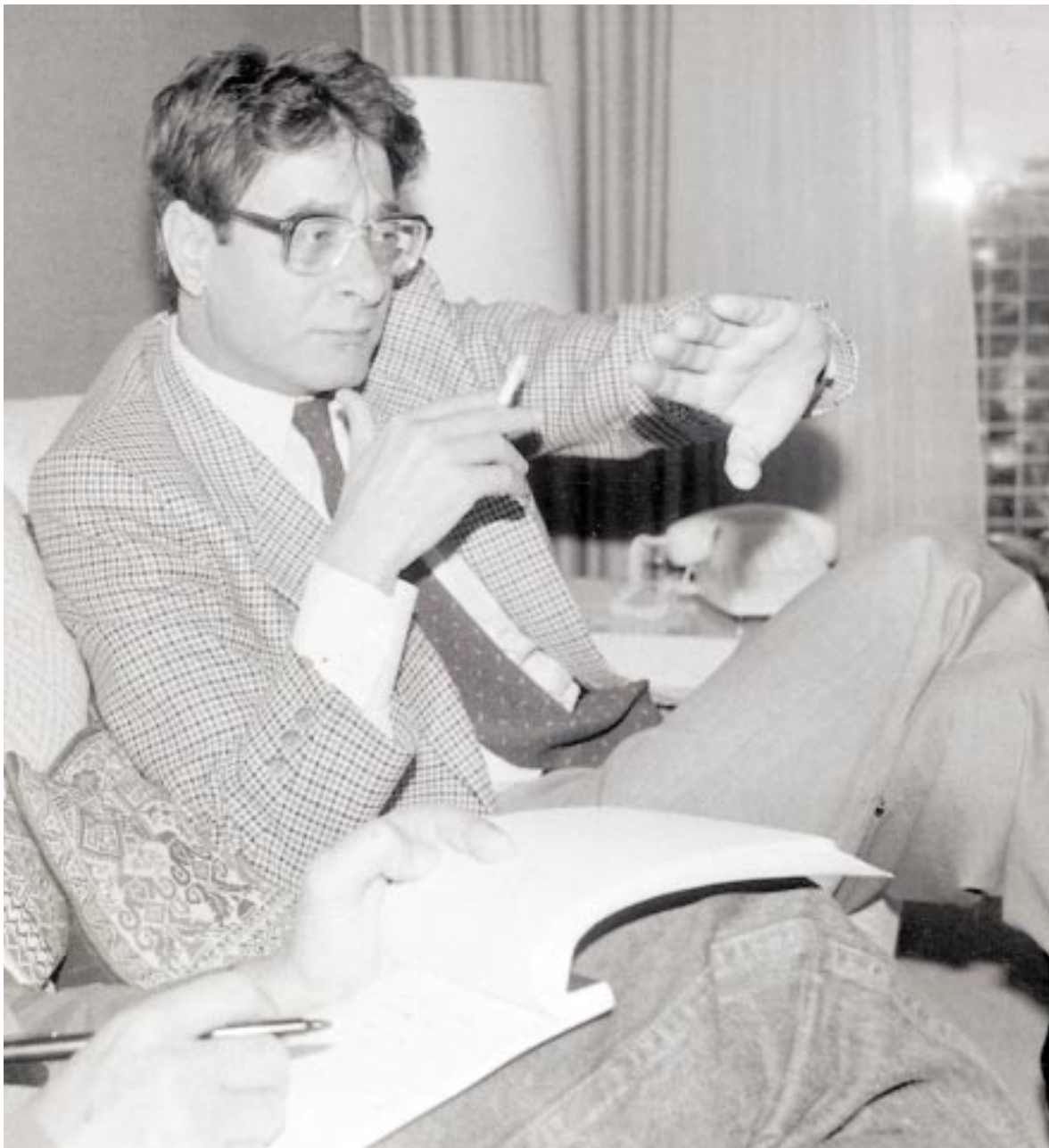
השהיד מבהיר לי: לא חיפשתי מעבר לאופק את בתולות הנצח, הרי אהבתי את חיי עלי אדמות, בין אורן לתאנה, אך הדרך לחיי הייתה חסומה, וחיפשתי אחריהם ברבר היחיד שהיה לי – דם בגוף אבן התכלת.

בספרו האחרון, 'יומן מצור', כותב מחמוד דרוויש, המשורר הלאומי הפלסטיני, שיר מפיו של שהיד. דרוויש, שבמשך שנים נרדף על-ידי השב"כ בשל כתיבתו, לא מופתע שגם הפעם קוראים אותו הישראלים קריאה ביטחונית. לא משנה כמה פעמים יצהיר שהוא נגד פגיעה בחפים מפשע. דרוויש, החולק עכשיו את זמנו בין רמאללה לעמאן, מיואש מאי-פעם. האיש שחיבר את הצהרת העצמאות הפלסטינית לא רואה היום איך יחלקו את השטחים, כבר לא רוצה לחזור לחיפה, ותרשו לו גם לא להתרגש מהמהפך של שרון. ראיון

אם יהיה פתרון, אני לא
אחיה לא ברמאללה ולא בחיפה
ולא בעמאן. אולי בפאריז,
דרוויש, עדיין ברמאללה

שבנים של החיים

(המשך מעמוד קודם)

"גוף אבן התכלת... הוא שקר", כתבה עם הוצאת התרגום מבקרת הספרות של Ynet, אריאנה מלמד. "הגוף הנכון הוא זה של אוטובוס מעורך. השהיד הוא רוצח. נקודה". מלמד סיימה את הביקורת על הספר כולו במילים: "כישראלית, אני לא יכולה לעסוק בטקסט הזה כאן ועכשיו. ספק אם מישוהו כאן יכול. ספק גדול אם מישוהו צריך". מלמד לא הייתה היחידה שהודיעה ממה שפירשה כתמיכה של דרוויש במחבלים המתאבדים. מחמוד דרוויש, למה התכוונת בשיר הזה, להלל את המתאבדים?

דרך השיר הזה רציתי להסביר מה עובר בראשו של שהיד. רציתי להסביר שהתופעה הזו של ההתאבדות באה מהערדר חיים בחיים, לא בגלל שהאנשים האלה מחפשים משהו אחר בעולם הבא, לא בגלל שהם מחפשים בתולדות בגן-עדן. כל הזמן טוענים שהאיסלאם מבטיח מקום בגן-עדן לשהידים האלה. האיסלאם מתנגד באופן גורף להתאבדות. בשיר גם ביקשתי להגיד לכולם: אל תאמינו שיש בתולדות בגן-עדן."

בשיר על השהיד בסך הכול רציתי להסביר מה עובר בראשו של בחור כזה. אני לא יכול להסתייג ממנו כשהוא פוגע בטנק, ולמרות זאת, גם דם אויב לא משמח אותי. כשראיתם את הגופות המפוחמות בעזה - זה שימח אתכם? נשק פרימיטיבי הוא לא מוצדק, ונשק טכנולוגי מוצדק?"

"שרון רוצה להעניש אותנו, לספח אותנו, ובסוף יצא שאנחנו ניהנה מהעונש הזה. בעוד 20 שנה נהיה רוב, והוא דוחף אותנו למדינה אחת. אם אתם לא רוצים מדינה פלסטינית היום על 22 אחוז, תהיה מדינה פלסטינית בעוד 20 שנה על כל השטח. אלא אם אתם רוצים להשמיד שישה-שבעה מיליון איש, ואני לא מאמין

נות. אין בספר תמרות עשן, אין תיאורי הרג ורצח בידי הכובש הישראלי (כפי שיש, לדוגמה, בספר שכתב דרוויש על המצור על ביירות), אין שנאה. בשיר אחר מזמין דרוויש את החיילים להיכנס לשבתות "איתנו קפה ערבי" כדי שירגישו שהם "אנשים כמונו", ובאותה נשימה מבקש מהחיילים לעזוב כדי שגם הם, הפלסטינים, "נהיה בטוחים שגם אנחנו בני-אדם".

בשיר אחר הוא פונה ל"סוהר" ואומר לו: "אולי תשרוק כמוני מנגינה נודדת... ואז יכאיב לך היסמין, ותלך". 'מצב מצור' הוא לא ספר של שהידים, הוא ספר של השלמה ושל הכרה בחוסר התוחלת של הניצחון. "מולדת עוד מעט תפציע", הוא כותב בשיר בעמודו השני של הספר, "וחוכמתנו פחתה עם השנים/ כי בהינו בשעון הניצחון".

אבל דרוויש לא מתפלא שבישראל התרכזו דווקא בשיר האחר על השהיד. בתור אחד שהוזמן כבר בגיל שמונה אל המושל הצבאי הישראלי בגלל השירה שלו, דרוויש אומר שהוא יודע מה מחפשים בישראל בשירה הפלסטינית. "ברור לי שהישראלי שקורא את הספר שלי יחפש את השורה על השהיד. יש לו דעה מוקדמת עוד לפני שהוא פותח את הספר. הישראלים לא קוראים את השירים שלי בקריאה ספרותית. הם קוראים אותה בקריאה ביטחונית".

יעל לרר, המו"לית של 'מצב מצור', יכולה להעיד שקריאה של דרוויש היא עניין של כוחות הביטחון. השבוע, לקראת שבוע הספר, היא הפיצה עותקים מהספר בקיבוצים ובמושבים. "פתאום קיבלתי טלפון ממי שהציג את עצמו כרכז הביטחון של אחד המושבים", מספרת לרר. "הוא שאל אותי מי זה הדרויש הזה, מי מפיץ את הספר ומי מממן אותו. מסתבר שהספרן של המושב, ברגע שראה שמדובר בספר של דרוויש, החליט להעביר את הנושא לרכז הביטחון. הרגעתי את רכז הביטחון ואמרתי לו שאם לא נכיר את הספרות של

להיכנס לוויכוח איתו, אלא רק עם האנשים ששלחו אותו לה' תאבד. הוא קורבן של המצב ושל האנשים ששלחו אותו. כמה פעמים אני צריך להסביר שאני לא כותב למתאבד הזה אלא למ' תאבד שזרק את עצמו על טנק? אני שואל אתכם: אם לישרא' לי הייתה אפשרות להתפוצץ נגד טנק גרמני, איך הייתם מתייחסים אליו? כאל גיבור.

אתה בעצם אומר שגם ליהודי שהיה מתפוצץ בתוך עיר גרמנית היינו מתייחסים כגיבור?

גם בו הייתם רואים גיבור. אבל את זה אתם יכולים להגיד, אני לא. התפקיד ההיסטורי שלכם הוא לא לר' צות אותי. התפקיד ההיסטורי שלי הוא לרצות אתכם. לעיתונות יש איזה יכולת לתמצת אדם או ספר בשורה אחת. בספר הזה לא ראו את התשוקה שלי לנורמליות. לא קראו את השיר שבו אני מבקש מחייל לאפשר ליולדת לעבור, כי אולי אבי בתו נמצא בתוך רחמה.

בסך הכול רציתי להסביר מה עובר בראשו של בחור כזה. אני לא יכול להסתייג ממנו כשהוא פוגע בטנק, ולמרות זאת, גם דם אויב לא משמח אותי. כשראיתם את הגופות המפוחמות בעזה - זה שימח אתכם? נשק פרימיטיבי הוא לא מוצדק, ונשק טכנולוגי מוצדק?"

האמת היא שלמעט אותן שורות שנויות במחלוקת, 'מצב מצור' של דרוויש פייסני ומינורי מאוד לעומת הזוועות שמתרחשות בשטח בשלוש השנים האחר-

זאת אומרת שהשיר הזה אכן לא מדבר על שהיד סתם, על חלל בלשהו, אלא על מתאבד?

השיר הזה אכן מדבר על מתאבד. אני צריך לתת למתאבד את הזכות להסביר את עצמו. יש לו זכות כי הוא נתן את החיים שלו. אבל מאיפה אתם יודעים שאני לא מתכוון למתאבד מול מטרה צבאית כמו טנק, אלא דווקא למ' תאבד בבית-קפה או באוטובוס? ההתאבדות היא לא המצאה ערבית. בכל מלחמה יש קמיקוזים ואפילו מעשי קמיקזה מוצדקים. חלק מהקמיקוזים הם גיבורים. שהיד שנלחם מול טנקים אינו פושע. זו מלחמה. אני מתנגד למתאבד שפוגע באזרחים חפים מפשע, אבל לא לאלה שפוגעים במטרה צבאית. אני לא מסתיר את דעתי. אמרתי אותה מספר פעמים בעיתונות הער' בית, גם בטלוויזיה הפלסטינית. אף בן-אדם שפוי לא יכול לתמוך בהתאבדות שפוגעת בא' זרחים חפים מפשע.

אבל בשיר לא שומעים את ההסתייגות שלך. אתה מייחס לשהיד תכונה אצילית.

הרי אתה כותב את השיר, לא השהיד. אני כותב שיר, לא מאמר. אי-אפשר לצרף הסברים לשיר. אבל אני לא רואה איפה הכ' עיה, ואני לא מבין על מה המהומה. מגיע לשהיד לדבר. ההתאבדות היא תופעה רחבה בחברה שלנו, ואני רוצה להבין את המניע שלה. המסר שלי הוא שאדם שלא מוצא חיים בחיים האלה, מחפש אותם במקום אחר.

אז מה מחפש המתאבד במחנה-יהוד' דה? הוא לא מתאבד נגד טנק, הוא מתאב' בד מול נשים וילדים.

הוא לא רואה אותם. הוא מיואש. הוא קורבן, למרות שהוא מקריב את עצמו. אני לא צריך

מאשים את הקורבן, עוז צילום: ורדי כהנא

יש אנשים ששומרים על נצחיות הנשמה ומאמינים בה. אני לא. הגוף מת, הכול מת, דרוויש

שבנים של החיים

(המשך מעמוד קודם)

הפלסטינים, הסכנה לביטחון תגדל, לא תפחת. אני מקווה שהוא השתכנע ואישר את הפצת הספר."

בגיל 61 דרוויש נראה מצוין. רזה, לבוש בגנדרנות צנועה, אפשר לראות עליו שהיה חביב על נשים (ומן הסתם עדיין, לא שאלנו יותר מדיי). היו ביש-ראל שלגלגו על חיי התפנוקים שלו, אבל דרוויש חווה את מנת הייסורים שלו: גלות מכפר הולדתו, מאסרים, המצור על ביירות, ועכשיו המצור על רמאללה, בתוספת שני התקפי לב שכמעט שמו קץ לחייו באמצע. בגיל שש, במלחמת העצמאות, הוא נמלט עם משפחתו מאל-בירווא, כפר הולדתו, ללבנון. אחרי כשנה סבו החליט לחזור עם משפחתו, אבל בינתיים אל-בירווא כבר נהרסה, ועל חורבותיה הוקמו מושב אחי-הוד וקיבוץ יסעור. המשפחה התיישבה בדיר אל-אסד, ושם, ביום העצמאות השני למדינת ישראל, הוא הקריא בכית-הספר

” אין אדם בהיסטוריה של הפלסטינים שעשה מה שעשה ערפאת למען השלום. הוא העביר עם שלם מתודעה של מאבק לתודעה של משא ומתן. הישראלים אומרים שערפאת הוא לא מנדלה. שרון הוא מנדלה? שיביאו לנו מנדלה וישימו אותו עלינו. אז יהיה שלום?”

”ברגע שהגעתי לרמאללה ב-98, הבנתי שאי-אפשר לחלק את הארץ. לפני שהגעתי חשבתי שההתנחלויות הן מין מזחנות צבאיים קטנים. לתדהמתי גיליתי כי מדובר בערים שלמות. אפילו ערים כמו רמאללה נראות כמו כפרים בשולי ההתנחלויות. אין בשטחים רצף גאוגרפי ולכן בלתי אפשרי להקים את המדינה”

ממוכן. הוא האמין בדרכה של המפלגה הקומוניסטית ובשפות היהודית-ערבית. "השוטר שעצר אותי היה יהודי, החברים שלי במפלגה היו יהודים, השופטת ששלחה אותי לכלא הייתה יהודייה והאהובה הראשונה שלי הייתה יהודייה", סיפר דרוויש לסימון ביטון בסרט שעשתה עליו לפני כמה שנים. לכן התדהמה הייתה גדולה כאשר ב-1970, לאחר שנשלח ללימודים במוסקבה מטעם המפלגה הקומוניסטית, החליט דרוויש לא לחזור ארצה ונסע לקהיר.

דרוויש הסביר שנמאס לו מההגבלות והמעצרים (הוא נעצר כעשר פעמים במהלך השנים) והוא רוצה לפרוש כנפיים. החברים בארץ – גם הערבים וגם היהודים – מתחו עליו ביקורת קשה. אמרו שברח, שהיה צריך להמשיך את המאבק. "יש אנשים שאינם מרפים ממני ומנסים להרוג אותי באמצעות השאלה: האם אתה מתחרט על כך שעזבת?" כתב דרוויש יותר מחמש עשרה שנים מאוחר יותר בחליפת מכתבים גלויה עם סמיה אל-קאסם, "...אם הרבר יקל עליכם, הריני מכריז שאני מתחרט".

"היו לי געגועים חזקים מאוד לחיפה", הוא אומר היום. "כל השנים הייתי עטוף בנוסטלגיה. המרחק הופך חתיכת ברזל לירח. אבל ב-96 חזרתי לחיפה, להלוויה של אמיל חביבי, והגעגוע נמחק. המחלה נגמרה. האכזבה שחררה אותי מהגעגוע".

חשבת פעם מה היה קורה אילו היית נשאר בישראל? חשבת מה היה קורה איתך? אולי הייתי ח"כ, ואולי הייתי מורה, ואולי הייתי מה שאני עכשיו, ואולי לא. אם הייתי נשאר בארץ, לא הייתי מצליח לכתוב את השירים האישיים שאני כותב היום. ערבים-ישראלים רבים מספרים שהם מרגישים זרים בירדן או במצרים או אפילו ברמאללה. אתה מרגיש כמוהם? אני לא מרגיש ערבי-ישראלי כבר הרבה זמן. אני מרגיש חופשי בכל מקום. אני מרגיש פלסטיני, ויש לי דרכון פלסטיני. אם כבר, אני חייב לציין שיש ביקורת בארצות ערב על חלק מהערבים הישראלים שבאים כתיירים. הם הפנימו את החוצפה

בירושלים. למחרת עצרו אותי, לקחו אותי לנצרת וגורו עליי שלושה חודשי מאסר". בכלא מעשיהו, על חפיסת סיגריות, הוא כתב שיר געגועים יפהפה לקפה ולחם של אמא שלו. למרות שהמילים 'כלא' או 'מאסר' לא הופיעו בו, הפך השיר לסמל, הולחן והיה ללהיט אדיר בעולם הערבי כולו. "זה שיר אהבה פשוט לאמא שלי, אבל לפלסטינים יש נטייה לתת אינטרפרטציה לאומית לכל שיר. בשיר הזה אין פוליטיקה ולא נושאים גדולים. אין כלום", אומר דרוויש. לימים, אותו השיר עצמו נכנס לרצף לתכנית לימודי הספרות בישראל, לפי בקשתו של שר החינוך דאז יוסי שריד, והוצא מהתכנית באותה מהירות, לפי החלטתו של ראש הממשלה אהוד ברק.

למרות המאסרים, התקופה בחיפה הייתה תקופה מאושרת. השירה הערבית בישראל פרחת – איתו ועם חבריו אמיל חביבי, סמיה אל-קאסם ואחרים. "העולם הערבי התייחס אלינו בהערצה מוגזמת. הם ראו בנו את התשובה לתבוסת 67", הוא אומר עכשיו. דרוויש התגורר ברחוב עבאס, הסמל לדו-קיום יהודי-ערבי בחיפה, ובעיני דרוויש זו לא הייתה סממה ריקה

המקומי שיר על פגישה בין ילד יהודי לילד פלסטיני, שזיכה אותו, כאמור, בזימון למושל הצבאי. ("אין לי חשק לדבר על זה עכשיו", הוא אומר לנו).

עד אמצע שנות החמישים נחשבו בני משפחת דרוויש למסתננים לא חוקיים. "נאלצנו להתחבא אצל שכנים או קרובי משפחה", סיפר דרוויש באחד הראיונות. "נוצרו מילות קור. בכל פעם שמנהל בית-הספר היה אומר: 'יש עננים', ידענו שהמטרה באה וברחנה". בגיל צעיר התחיל לכתוב שירים, ומהר מאוד הפך לאחד המשוררים הבולטים של הערבים בישראל, יחד עם קבוצה של משוררים נוספים שהתקבצו סביב המפלגה הקומוניסטית. כמה מהשירים שלו הפכו למעין המנוני מחאה, והשלטונות לא אהבו את הרעיון. ב-1961, כשהיה בן 19, הוצא צו שאסר עליו לצאת את חיפה, שאליה עבר להתגורר, ומ-1967 הוא הושם במעצר בית קבוע.

ב-1965, הוא מספר, הזמינה אותו האוניברסיטה העברית להקריא משיריו בערב שירה. "פניתי לשב"כ וביקשתי שייתנו לי לנסוע. לא ענו לי. פניתי כמה פעמים ולא ענו", מספר דרוויש. "בסוף החלטתי לנסוע לקרוא שירים

איש שלום? ערפאת

שועל ערמומי, פרס

נלחם בערבי שבו, א.ב. יהושע

המצור הנוכחי
הוא קיומי ונפשי,
והעתיד חסר אופק,
דרוויש ברמאללה

” אין פרוטוקולים מקמפ דייוויד ויש הבדלי גרסאות ניכרים. ערפאת אמר לי מספר פעמים: אל תאמין להם. הם לא הציעו את מה שהם אמרו שהם הציעו. אבל העובדה היא שבקמפ דייוויד קיבלנו הצעה יותר משופרת מההצעה של שרון עכשיו וזה מצדיק את מה שאומרים עלינו: שאנחנו לא מפספסים אף הזדמנות לפספס הזדמנות”

”הישראלים לא השתחררו מהאגדה שהם חזרו לגדה המערבית, שהיא ארץ התנ”ך שלהם ושהערבים הם זרים וכובשים. אני מוכן לקבל גם את הנראטיב הזה. אם כל המלכים הנביאים שלכם היו פה, אז מישור החוף היה ריק מנביאים. בואו נתחלף. ניקח את תל-אביב. שלמה ודוד לא היו שם”

שבנים של החיים

(המשך מעמוד קודם)

הישראלית והם נהנים להראות את הכסף שיש להם. הם מתנהגים בשחצנות כלפי ערבים אחרים.

מקהיר המשיך דרוויש לביירות, הצטרף באופן רשמי לאש"ף והפך לחבר בכיר במוסדות התרבותיים בארגון, מקורב מאוד ליאסר ערפאת. נאסר עליו לחזור לישראל. פרסומו בעולם הערבי הלך וגבר, והוא היה למשורר המהפכה הפלסטיני הכמעט רשמי. ב-82' הוא היה בביירות תחת המצור הישראלי (וכתב על כך ספר שפורסם בעברית תחת הכותרת 'זכר השכחה'), ואחרי סברה ושתילה עזב את לבנון. במקום להצטרף לחבריו בגלות בתוניס, הוא העדיף לעבור לפאריז. "שם היה לי הכי טוב לכתוב, אף אחד לא הכיר אותי", הוא אומר.

דרוויש התמנה לחבר בוועד הפועל של אש"ף, והתפטר משם עקב ההסתייגות שלו מהסכם אוסלו. ב-97', אחרי היסוסים רבים, הוא עבר לעמאן, ומאז הוא מחלק את חייו בין ירדן לרמאללה, שם יש לו משרד במרכז התרבות 'סאקאקיני'. את 'מצב מצור' כתב בעת שהותו בעיר. בינואר 2001. הוא עזב זמן קצר לפני תחילת מבצע חומת מגן. במהלך המבצע נכנסו חיילים למרכז התרבות ולמשרדו של דרוויש והשאירו אחריהם הרס רב. "הייתי בביירות כשזה קרה, ומיד הודיעו לי", מספר דרוויש. "החיילים לקחו מפה את כל הספרים והניירות, לקחו את כל המחשבים וההארדי-דיסקים.

למולי אני לא כותב במחשב. הם גם לקחו מפה כסף".
אתה הושב שבצה"ל ידעו לאן הם נכנסים?

אני מניח שהמודיעין הישראלי הוא טוב ויודע לאיזה בתים הוא נכנס. זה לא מקרי. זה סוג של רמז. זה מאוד מוזר שהחליטו להשתלט באמצע קרב דווקא על מרכז התרבות. הם רצו לרמוז לנו שאין בית ואין איש שחסין מפניהם.

נתקלת בחיילים אלימים?
אני לא. ליד הבית שלי היו אמנם טנקים, אבל מה יכלו לעשות לי? במשך כל הסגר נשארתי נצור בביתי, כשהטנקים מכוונים לחלון. ימים שלמים אתה נמצא בתוך הבית בלי יכולת לצאת.
אפשר לחיות ככה?

אנחנו לא חיים אף פעם חיים נורמליים. אנחנו שכנים של החיים. הטרגדיה שלנו היא שאנחנו מתרגלים לצורת החיים הזו. אנו חיים משמחות קטנות מאוד. כשהסגר משתחרר, למשל, אנחנו מרגישים שחזרנו לחיים.

אתה יודע עברית. במחסומים יוצא לך לשוחח עם חיילים?

במחסום אני מדבר רק מספר מילים. אין תועלת בשיחה ביני ובין החייל. החיילים האלה מסכנים. חלק מהם גסי-רוח. אבל נראה לי שלרובם נמאס מהתפקיד שהם ממלאים. לעומת זאת, לאחרונה חידשתי את יחסי עם השב"כ. אני מחלק את זמני בין עמאן לרמאללה, ובכל פעם אני נאלץ לעבור את גשר אלנבי. בשלוש הפעמים האחרונות שעברתי, השב"כ עצר אותי לשיחות ספרותיות. הם היו מאוד נחמדים, אפילו הציעו לי מים.

פעם ראשונה הזמינו אותי לפגישת היכרות. בפעם השנייה הם ניהלו איתי שיחה על שירה. שאלו מה אני כותב. בפעם השלישית הם שאלו שאלות טיפשיות על פוליטיקה. הם קראו לזה שיחה. בפועל זו הייתה חקירה. בסוף הם שאלו אותי שאלה מדהימה: בן כמה אתה, ואיפה נולדת? אמרתי להם: ארבעים שנה יש לכם תיק עליי צווי ריתוק, ואתם לא יודעים איפה נולדתי וכן כמה אני? אתם שב"כ?

היית גם בביירות, כתבת על זה ספר. החוויה דומה?
בלבנון לא ראיתי טנקים ברחובות. ראיתי בעיקר מטוסים מפציצים.

ההשוואה בין שני הספרים, 'זכר השכחה' על ביירות ("למעשה זה צריך להיות 'זיכרון השכחה'", מתקן שוב דרוויש את המתרגם שלו) ו'מצב מצור', היא מעניינת. בביירות דרוויש אינו לוחם, לא לוקח נשק ליד וגם לא מגייס את השירה שלו, אבל הוא מעריץ את הלוחמים, מאמין בניצחון. ברמאללה הוא אומר ש"הכאב הוא: שגברת הבית לא תולה כביסה/ ומסתפקת בניקיון הדגל". והשחיר, אולי אותו שהיר מהשיר שצוטט בתחילה, מזהיר אותו: "אל תאמין לסלסולי הלשון שלהן - / האמן לאבי המביט בתמונתי ובוכה". ב'זכר השכחה' יש תקווה, ב'מצב מצור' היא אולה.

"בביירות זו הייתה מלחמה שידעת שהיא נגמרת. המצור הנוכחי הוא קיומי ונפשי ואין בו הבדל בין העבר, ההווה והעתיד חסר האופק", אומר דרוויש.

אחד הקטעים המפתיעים ב'זכר השכחה' היה תיאור ההפגנות בישראל נגד המלחמה בזמן מלחמת לבנון. דרוויש כתב אז בספרו כי הרגיש לא נוח לראות את ההפגנות האלה. הישראלים אימצו גם את תפקיד הרוצח, הוא כתב, וגם את תפקיד הקורבן. אז מה בעצם העמדה שלך? אם השמאל מפגין נגד המלחמה, כמו בלבנון, זה לא מוצא-הן בעיניך. ואם הוא שותק, כמו עכשיו, אתה הושב שזו בנייה?

טוב שאתם שואלים אותי על 'זכר השכחה', כי הרבה אנשי שמאל ביקרו אותי אז. באותם ימים, בזמן המצור על ביירות, העולם הערבי שתק. באלג'יריה הפגינו מיליון איש נגד הקיפוח של הנבחרת שלהם במונדיאל, ודווקא בישראל הפגינו נגד המלחמה. הייתי מופתע: גם המלחמה באה מישראל וגם ההפגנה באה מישראל, והעולם הערבי שותק? זה מה שהפריע לי, זה היה הרקע. היום זה שונה. המשכילים הישראלים לא מביעים עכשיו עמדה מספיק חזקה נגד הכיבוש. לא בשבילנו, אלא בשביל האיוון הפנימי הנפשי שלהם. אין בישראל תנועה של אינטלקטואלים כמו שהייתה בצרפת בזמן מלחמת וייטנאם. לעמוס עוז, למשל, יש בארצות-הברית בזמן מלחמת וייטנאם. לעמוס עוז, למשל, יש נטייה להאשים את הקורבן. הוא תמיד מאשים את הפלסטינים

היהודים לא מרשים לפלסטינים אפילו להיות קורבן של הקורבן, דרוויש צילום: עטא עוויסאט

שבנים של החיים

(המשך מעמוד קודם)

שלא עושים מספיק בשביל השלום. תפקידו של עוז הוא אחר. הוא צריך להיות הרבה יותר ביקורתי כלפי ישראל. כי מה שקורה בינינו עכשיו אינו נישואין או גירושין, אלא אונס. לישראלים יש תסביך קורבן. אני אתן לכם דוגמה: משהו כתב מאמר שבו השווה את מה שקורה בסרייבו למה שקרה באשוויץ. אלי ויזל כתב מאמר זועם, שבו טען שאסור להשתמש במושג אושוויץ, כי הוא נחלת היהודים בלבד ואסור לגויים להשתמש בו. הישראלים לא סובלים את העובדה שהם יצרו קורבן חדש ופליט חדש. אסור לפלסטינים להיות אפילו קורבן של הקורבן. היחסים של דרוויש עם היהודים גרמו לו גם צרות. ב'67, מיד אחרי המלחמה, הוא כתב שיר על חיילי ישראל שעיף מהמלחמות. חלק מחבריו הפלסטינים לא אהבו את זה. מה פתאום אתה מציג לנו את האויב בעיניים הומניות? "הכרתי את החייל הזה", הוא אומר היום. "היינו חברים בחיפה ונהגנו לשתות בירה ביחד. איך יכולתי להסתכל עליו אחרי '67' כעל אויב? דרך אגב, החייל ההוא עזב את ישראל והפך להיות היסטוריון בצרפת".

דרוויש גם שמר על קשר עם התרבות הישראלית. אמנם הקשר שלו עם החברים היהודים מתקופת חיפה נותק ("החיים סחפו אותנו למקומות אחרים, ואני מוגבל בתנועה שלי"), אבל יש לו מילים חמות להגיד על עמיחי ("משורר מיוחד, הייתי חותם על שירים שלו"), נתן זך ("אהבתי את השירה שלו"), ועם יצחק לאור הוא שומר על קשרי ידידות טלפוניים. עם א.ב. יהושע הוא נפגש וגם קרא אותו ("אהבתי מאוד את 'מר מאני'"), אבל איתו הדברים נגמרו לא כל-כך טוב. ברומן האחרון שלו, 'הכלה המשחררת', הזכיר א.ב. יהושע את דרוויש בשמו וכתב: "דרוויש נסע לפליטות הטהורה שלו בעמאן".

נפגעת? סיפרו לי שהוא כתב את זה, ולא כל-כך הבנתי למה. די נדהמתי. אם מדובר בספרות בדיונית, אז כמובן שזו זכותו לתאר

אני לא אחזור כבר לשום מקום. אין לי כתובת. אף אחד לא חוזר למקום שהוא בא ממנו. כל אחד חוזר לחפש את הילדות שלו, אבל לא מוצא אותה. אלא אם כן הוא יהודי, שחוזר אחרי 2000 שנה ומגלה שביתו מחכה לו

לנו מנדלה וישימו אותו עלינו. אז יהיה שלום?" עד חתימת הסכם אוסלו ב'1993, היו לדרוויש יחסים טובים מאוד עם ערפאת. הוא היה קרוב אליו, כתב לו נאומים. השיא היה כשכתב את הצהרת העצמאות הפלסטינית ב'1988 בתוניס, שאותה ניסח דרוויש ברוח הצהרת העצמאות של ישראל. "בפלסטין נולד העם הערבי-פלסטיני", היו מילות הפתיחה של ההצהרה החגיגית שהקריא ערפאת. ערפאת החשיב אותו למקורב כל-כך, עד שהעז ללחוץ על אוזנו, כמה חודשים לפני חתימת ההסכם עם יצחק רבין, כי יש משא ומתן חשאי עם הישראלים באוסלו. ערפאת, מספר דרוויש, ציפה לקבל את התמיכה שלו בהסכם. אבל דרוויש קרא את נוסח ההסכם והבין שטוב לא ייצא ממנו. כ'40 דקות הוא עמד על הבמה בדיון בוועד הפועל של אש"ף, שהוא היה חבר בו באותה תקופה, ותקף את ההסכם. יש יותר סיכוי שהוא יוביל להעמקת הקונפליקט מאשר להסכם שלום, הוא אמר. "אמרתי שהערפל שבו כתבו את הסכם אוסלו לא השאיר דבר קונקרטי לפלסטינים. גם אמרתי שאין קשר בין שלבי ההסכם, שלא ברור איך יגיעו להסדר הקבע. אמרתי לערפאת שהוא סומך על הכוונות הטובות של הישראלים. איי אפשר לעשות שלום על סמך כוונה טובה. בסוף אמרתי שהמצפון לא נותן לי להתנגד כי אולי זה יועיל במשהו, ונמנעתי."

"אחרי שירדתי מהבמה ראיתי שערפאת היה בהלם מהנאום שלי. הוא עלה לבמה ונאם שעתים. הוא סיפר את כל היסטוריית המאבק שלו. הוא רצה להזכיר לנו שהוא לא ויתר מעולם. אני חושב שפרס הוא שועל פוליטי, והוא הבין שאחרי מלחמת המפרץ אש"ף חלש ושביר. ערפאת היה מובס אחרי מלחמת המפרץ, והוא רצה לחזור לקדמת הבמה הפוליטית". ערפאת לא ויתר, וניסה לשכנע את דרוויש לבוא איתו לפלסטין ולקבל על עצמו את תפקיד שר התרבות ברשות הפלסטינית. דרוויש סירב. ערפאת לקח אותו במטוסו

(המשך בעמוד 106)

שאני עף. כשהרגשתי כאב, זה היה סימן שחזרתי לחיים. בהתקף הלב השני נאבקתי מול המוות, וזה היה סיוט אמיתי. אולי המצב הבריאותי ותחינות הרופאים גרמו לי לשלווה. אחרי התקף הלב אמר לי הרופא: אל תשתה, אל תעשן, אל תתרגש. שאלתי אותו: אתה יודע מה המקצוע שלי? הוא ענה: נדמה לי שאתה משורר. אמרתי לו: אתה מציע לי להפוך אותי ממשורר לחמור. זה הצליח. נהפכתי לחמור". דרוויש חי בבדידות. ברמאללה יש לו חוג חברים מצומצם, בעמאן אפילו זה לא. הוא היה נשוי פעמיים (באחד הראיונות אמר: "אמרו לי שהתחתנתי, אני לא זוכר"). אבל עכשיו הוא בודד, כמעט מתוך עיקרון. "התחתנתי פעמיים, וכל דבר במערכת היחסים האלה היה גלוי ופתוח ולכן משעמם. אני זקוק למסתורין, כי זה היסוד היחיד שבונה את האהבה. כשאתה רווק זמן ארוך, אתה כבול להרגלים שלך. הקפה של הבוקר לא סובל קולות זרים. ואולי אני מאהב כושל". בכל מקרה, גם שירי האהבה שלו ממלאים אולמות. דרוויש רואה אפילו בשירים האלה חלק מהמאבק. "הכיבוש שם אותך במסגרת ומכריח אותך לכתוב על הכיבוש. אם אני כותב שיר על אהבה, אז אני מתנגד בעצם לפוליטיקה השירית של הכיבוש".

בכל זאת, דרוויש לא מצליח לברוח. אין לו היום שום תפקיד רשמי ברשות הפלסטינית או באש"ף, אבל הוא עמוק בעניינים. אבו-מאזן מערכן אותו על מה שקרה בעקבה. באמצע השיחה שלנו מציץ לפתע ראשו של שר ההסברה נביל עמרזו מעבר לדלתו. גם עם ערפאת הוא ממשיך להיפגש. יש לו ביקורת על ערפאת, אבל הוא עדיין משוכנע שערפאת הוא איש של שלום. "אין אדם בהיסטוריה של הפלסטין ששעשה מה שעשה ערפאת למען השלום. הוא העביר עם שלם מתודעה של מאבק לתודעה של משא ומתן. הישראלים אומרים שערפאת הוא לא מנדלה. שרון הוא מנדלה? שיביאו

אותי. אני לא מזהה את עצמי ברמות הערבי של יהושע. התמונה שהוא תיאר היא סטראוטיפית ושטחית. לא רק שהוא לא מכיר את הערבי, הוא לא רוצה להכיר את הערבי. לא.ב. יהושע יש מום שמשתלט עליו. אני חושב שהוא נלחם בערבי שבתוכו. יש בתוכו מין ערבי, מין ספרדי, והוא כל הזמן נאבק בו. מבחינת ההצלחה הספרותית שלו בעולם הערבי, דרוויש הוא א.ב. יהושע, עמוס עוז ויהודה עמיחי ביחד. ספריו נמכרו במיליוני עותקים, ולערבי שירה שהוא מקיים מגיעים עשרות אלפי אנשים. בביירות מילא לאחרונה את האצטדיון בערב קריאה משירי 'מצב מצור'. הוא אומר שהוא לא חושב על הקורא ועל המאזין בזמן שהוא כותב, אבל הוא בהחלט חושב על המוזיקה. "כשאני כותב, אני מקריא את השיר בקול רם. בעבר הקלטתי את עצמי. מילים שנראות יפה אחת ליד על השנייה על הנייר, לפעמים לא נשמעות טוב בקריאה בעל-פה. אני מקשיב ומתקן לפי השמיעה. לפעמים חסר קצת מלח בשיר, לפעמים קצת אור. אני צריך לראות את השיר בעין, ולראות אותו באוזן. האוזן רואה, אך העין לא שומעת". ממשורר לאומי עם נושאים לאומיים, החל דרוויש לגלוש בשנים האחרונות יותר ויותר לעבר השירה האישית. הבחירה הזו מודעת. "מצפים ממני לכתוב את שיר התקופה, אבל אני לא רוצה להיות סמל", אומר דרוויש. "אני סתם משורר. אסור לשירה להגיד מה שאפשר להגיד במאמר לעיתון. אם בתקופת הומרוס היה סייאן-אן, הוא לא היה כותב את האיליאדה אלא את האודסה, כי זה מסע פנימי ואישי". לפני כמה שנים הוציא ספר שירי אהבה בשם 'ערש הנוכרייה', ובשנה שעברה, אחרי שעבר ניתוח לב קשה שבו כמעט עבר מהעולם ("הרופא אמר לשגרירה בפאריז שאפשר כבר להכין את סידורי ההלוויה"), כתב פואמה על המוות בשם 'ג'דאריה' (כתובת על קיר). "היו לי שני התקפי לב. בפעם הראשונה, ב'1984, הלב הפסיק לפעום והיה לי מוות קליני. ראיתי ענן לבן והרגשתי

(המשך מעמוד 36)

שיודעים שהם לא יכולים לממש את הפנטזיה, ועצם ההכרה בכך שהפנטזיה לא יכולה להתממש יכולה להיות מלווה בתסכול ובאכזבה. כמו במקרה שבו הפנטזיה היא על מושא אהבה בלתי מושג, וברור כי לא תמומש. אז לא כל פנטזיה היא מענגת.

פנטזיות מהילדות

לידי ד"ר בירנבוים וד"ר גילת הגיעו מאות עמודי פנטזיות, חלקן קצרות וממוקדות וחלקן ארוכות וסיפוריות שנברקו, בין היתר, מפרספקטיבה של 'תאוריית ההתקשרות' של ג'ון בולבי. תאוריה זו בוחנת כיצד הקשר עם דמויות משמעותיות בינקות משפיע על הדרך שבה אנשים תופסים את עצמם ועל מערכות יחסים וקשרים בינאישיים קרובים ומשמעותיים לאורך החיים.

על-פי בולבי, אם רגישה, נגישה וזמינה לצורכי תינוקה ולאיתותי המצוקה שלו תגרום לתינוקה לפתח אמון בעצמו ובסביבתו ולחשוב על עצמו כראוי לאהבה ועל העולם כמקום שניתן לבטוח בו. אדם כזה נקרא 'הטיפוס הבטוח'.

אם רחיינית, לא מגיבה, שלא נמצאת כשוקקים לה, תגרום לתינוקה לחוש חסר-ערך ולחיות בתחושה שאין על מי לסמוך.

תינוק כזה יגדל ויהיה לאדם בוגר שיתרחק מאינטימיות, יברח מקשר, יימנע מלהיות תלוי באדם אחר, או מכך שאדם אחר יהיה תלוי בו, וינסו על נפשו כלאימת שירגישה שהצד השני מנסה ליצור איתו קשר 'לוחץ', על-פי הגדרתו. אדם כזה נקרא 'הטיפוס הנמנע'.

ילד לאם שהייתה לא-עקבית בתגובותיה: פעמים הייתה שם עבור תינוקה ופעמים לא הייתה, יפתח כמיהה אינסופית לאיחוד טוטאלי ולסימביוזה מצד אחד, ומצד שני יחוש פחד כרוני מנטישה. כמבוגר הוא ינוע בתנועת מטוטלת בין הכמיהה לאהבה טוטאלית ובין חרדת נטישה קיצונית. יחסי האהבה של אדם כזה יהיו מאוד סוערים ומלווים בהרבה קנאה, תשוקה מינית עזה ומניפולטיביות. אדם כזה נקרא 'הטיפוס החרד-אמביוולנטי'.

במחקרים קודמים נמצא שטיב הקשרים הווגיים אצל שלושת הטיפוסים האלה, כמו גם השימוש שהם עושים במיניותם במסגרת

קשר רומנטי, שונים לחלוטין. 'הטיפוס הנמנע', לדוגמה, ישמור מרחק גם דרך המיניות. הוא יעדיף, למשל, יותר מין אוראלי ומין אנאלי, בהם מתקיים פחות קשר-עין עם בן/בת-הזוג, ויוותר על התנוחה המיסיונרית, שהיא התנוחה המועדפת בדרך כלל ברוב התרבויות, בגלל האינטימיות שבה. 'הטיפוס הנמנע' נוטה לבגוד, גם בפנטזיה וגם בפועל, והוא מנסה תמיד להתחיל עם בני-זוג תפוסים, לא למטרת קשר מחייב וארוך-טווח חלילה, אלא קשר מיני בלבד. הבחירה בפרטנר 'תפוס' נעשית כי בקשר כזה קיים סיכון קטן לדרישה למעורבות ולמחויבות.

טיפוס 'נמנע' צריך לשלוט בכל דבר, ובמחקרם של ד"ר בירנבוים וד"ר גילת נמצא כי אצל נשים 'נמנעות' בעיקר בולט בפנטזיות המוטיב של שליטה. בפנטזיות של נשים 'נמנעות' מושא הפנטזיה (גברים או נשים) הוא פחות שולט, פחות יוון ופחות פעיל, זאת כביטוי נוסף לצורך שלהן בשליטה. ה'נמנעות' שומרות ומוסדות את המרחק בינן לבין הדמויות האחרות בפנטזיה, ולרוב חשות שרוצים אותן יותר ממה שהן רוצות את זולתן.

"אני נמצאת בבית-מלון, על שפת בריכה", מספרת אישה 'נמנעת' בפנטזיה שתוארה במחקר. "עדה של גברים מכרכרת סביבי, חלקם מוכרים וחלקם לא. אני שולטת בכולם, כולם קשובים להוראותיי. חלק מהגברים לבושים בבגדיים סקסיים וחלקם עירומים כביום היוולדם. אני מוקד כל ההתרחשויות: אני אומרת להם מה לעשות, עם מי להיות, עם מי לעשות מה, ושני בחורים ועוד בחורה שהגיעה פתאום 'מטפלים' בי. הם מלטפים אותי בכל חלקי גופי, מלקקים אותי ושוככים אותי וזה עם זה. כל הסיטואציה מעוררת אותי לבצע בעצמי דברים שונים ומשונים, לתת לעצמי לגמור כמה שיותר פעמים ולהחליט למי מכל האנשים אני מאפשרת להגיע לסיפוק מיני ולמי לא. אני מתעללת קצת בחלק מהאנשים, קושרת אותם, ולא נותנת להם לגמור".

בפנטזיה זו ניכר מוטיב השליטה והניכור בין הדמויות, שהאינטראקציות ביניהן משוללות מבע רגשי. אמנם העלילה נתפסת לכאורה כפראית, אך למעשה הכול מתרחש תחת שליטת המפנטזות.

בשונה מ'הטיפוס הנמנע', 'הטיפוס החרד' ישתמש במיניות שלו/ה כאמצעי לשלוט ולתמרן את בן-הזוג שלו על-מנת להגביר את ערכו העצמי ולהרגיש שהוא אהוב וחשוב. גברים מהטיפוס החרד-אמביוולנטי יביעו בפנטזיות שלהם יותר כמיהה לחוש נאהבים מצד מושא הפנטזיה, לאודיווקא בת-הזוג, וגם יותר רצון לקרבה ולאינטימיות. זהו נתון מפתיע, שכן גברים באופן כללי ממעטים לבטא בפנטזיות שלהם משאלות רומנטיות, בעוד 'הטיפוס החרד' תופס את מושא הפנטזיה כמביע רגשות של חיבה ואהבה.

"אני נופל מותש לזרועות בת-זוגי", סיפר גבר כזה במחקר, "שמנשקת ומחבקת אותי במהלך קיום יחסי מין. אני זוכה ליחס מפנק במיוחד, אני טומן את ראשי בחיקה ומרגיש כל-כך אהוב, מלוטף ומחובק. אני חש צורך בביטחון, בהגנה ורצון לנוח בזרועותיה של זוגתי, בתחושת עייפות ורכות".

"פנטזיה זו", אומרת ד"ר בירנבוים, "משחזרת את האסטרטגיה של הטיפוסים החרדים בקשרים ווגיים. ה'חרדים' כמהים בצורה קיצונית לחום, לאהבה ולסימביוזה בקשריהם הווגיים, מה שבה לידי ביטוי גם בפנטזיות המיניות שלהם. הם רוצים שירצו אותם, שיחשקו בהם ושייתנו להם תחושה של

שייכות ונאהבות. פנטזיה זאת יכולה להיות גם ביטוי לצורך שלהם לפצות על הפער בין הצרכים שלהם לאי-קבלתם במציאות. כי במציאות הרצון שלהם בסימביוזה הוא כל-כך עז, שכל מה שהם לא יקבלו, אין בו די כדי לספק אותם. גם בגלל זה הקשרים שלהם לא יציבים, כי אף אדם על פני אדמות לא יכול לספק את החור השחור שנמצא באישיותם".

לדברי ד"ר עמרי גילת, בספרות 'נמנעים' נוטים לפנטז יותר משאר הטיפוסים על דמות שאינה בן/בת זוגם. אולם במחקר הנוכחי דווקא הבטוחים היו אלו שפנטזו יותר על דמות שאינה בן/בת זוגם. בקרב הנשים, נשים 'נמנעות' בספרות, והמחקר מאשש זאת, נוטות לפנטז הכי פחות על בן-זוגן. "ייתכן כי דווקא הימצאותם בקשר מחייב, כמו גם הביטחון בקשר וביציבותו, הם שמאפשרים לטיפוסים 'הבטוחים' לפנטז על אחרים בלי חשש או רגשי אשמה", אומר ד"ר גילת.

האם כדאי לשתף את בן/בת הזוג בפנטזיות שלנו?

ד"ר בירנבוים: זה תלוי במידת הביטחון שחש בן-הזוג בקשר. במידת האיום שעלילות אלו עשויות להסב לו וכן בפתירות המינית ובתקשורת האינטימית בין בני-הזוג. שיקול נוסף שיש לקחת בחשבון הוא עולם הערכים של בן-הזוג ונוקשות הגבולות שלו. באופן כללי, אני חושבת שחלק ניכר מהציבור יעדיף שלא לדעת על מה באמת בן-הזוג שלהם מפנטז. במיוחד כאשר הם לא מושא הפנטזיה. במקרה כזה הם עשויים לתהות על משמעות התוספת או התחליף ולשאול את עצמם: האם אני עצמי לא מספיק מושג? האם בן-זוגי מעדיף אחרים על פניי? אבל אותם אלו שכן פתוחים יכולים ליהנות מתסריטים משותפים, יצירתיים וייחודיים, שיהוו עוד ערוץ לתקשורת ביניהם ולהכרה וללמידה הדדית, ויספקו דלק ישיש את המערכת.

יש הבדל בין פנטזיות בזמן אוננות לפנטזיות בעת קיום יחסי מין?

בעת קיום יחסי מין אנשים נוטים לפנטז יותר על דמויות שאינן בן-זוגם הנוכחי, בהשוואה לאוננות, שם הם מעדיפים לדבוק בבן-זוגם. מדוע זה כך? אולי בגלל שבעת קיום יחסי מין בן-הזוג כבר נוכח, או ניתן לגוון דרך שיבוצו בעלילות או במצבים שונים, או על-ידי החלפתו באחרים. באוננות, לעומת זאת, בן-הזוג לא תמיד נמצא פיזית, ולכן באה לידי ביטוי יותר הכמיהה אליו.

מומלץ או לא לממש פנטזיות?

גם פה התשובה איננה חד-משמעית. פעמים רבות כוח הפנטזיה טמון דווקא באי-מימושה וברגע שמממשים אותה, פג קסמה. יחד עם זאת, אם מתעקשים, כל עוד לא פוגעים באף אחד וזה מקובל על כל הצדדים הנוגעים בדבר, אז למה לא? בתנאי שהפנטזיה ניתנת למימוש ולא עוברת על חוקי המציאות והמוסר. ■

(המשך מעמוד 28)

לדרום-אפריקה, לטקס ההשבעה של נלסון מנדלה, ובכל הדרך, במטוס, ניסה לרבר על לבו של דרוויש. גם זה לא עזר.

המעמד הזה של ביטול האפרטהייד לא ריגש אותך? לא שכנע אותך שיש תקווה?

בריוק ההפך. אני זוכר שלחשתי על אוזנו של ערפאת: 'אצלם האפרטהייד נגמר. אוסלו יתחיל את האפרטהייד שלנו'. כאוסלו הפלסטינים הסכימו לכיבוש של עצמם.

כשערפאת חזר לעזה, הוא שב וביקש מדרוויש שיתלווה אליו. הוא עמד בסירובו. במקום זאת הוא נסע לתוניס, שבה לא התגורר מעולם, כדי להשתתף בטקסי הפרידה של אש"ף מהמדינה. בסרטה של ביטון רואים את דרוויש על הבמה, ממרר בככי. "אני לא יודע עד היום מדוע התפרצתי בככי. כנראה שהבנתי שאנחנו הולכים לתווה וכוהו. חזרנו לחצר האחורית של המולדת: עזה ויריחו".

מתי הבנת שאתה צודק, שאוסלו הוא כישלון?

כל הזמן קיוויתי שאני טועה, אבל כשרבין נרצח הבנתי. מאוחר יותר הוא התפייס עם רעיון אוסלו, והסכים לבוא לרמאללה, להשתתף בחיי הרשות הפלסטינית. הביקור הראשון שאירע אותו בהלם. "ברגע שהגעתי לרמאללה, ב'98, הבנתי שאי-אפשר לחלק את הארץ. לפני שהגעתי חשבתי שההתנחלויות הן מין מתנות צבאיים קטנים. לתדהמתי גיליתי כי מדובר בערים שלמות. הן מקיפות את השטחים הפלסטינים, ואפילו ערים כמו רמאללה נראות כמו כפרים בשולי ההתנחלויות. אין בשטחים רצף גאוגרפי, ולכן בלתי אפשרי להקים את המדינה".

אם הפלסטינים היו מקבלים את ההצעות הישראליות בקמפ דייוויד, אולי היה סיכוי למדינה פלסטינית.

אין פרוטוקולים מקמפ דייוויד, ויש הבדלי גרסאות ניכרים. אפילו המשתתפים הפלסטינים כל פעם מספרים לי את זה אחרת. ערפאת אמר לי מספר פעמים: אל תאמין להם. הם לא הציעו את מה שהם אמרו שהם הציעו. אבל העובדה היא שבקמפ דייוויד קיבלנו הצעה יותר משופרת מההצעה של שרון עכשיו, וזה מצדיק את מה שאומרים עלינו: שאנחנו לא מפספסים אף הזדמנות לפספס הזדמנות.

עכשיו, אחרי עקבה ואחרי הפיגועים של השבוע שעבר, קשה לדרוויש להיות אופטימי. "שמעתי מאבר-מאון ומחברי המשלחת שבוש הפעם מאוד רציני. אמרתי להם: הכול תלוי בשרון, ולדעתי הוא איננו בשל דיו. עובדה שהוא החליט ללכת להסלמה. אנחנו דורשים שלום צנוע. הפלסטינים מוכנים לווייתור שייתן להם מדינה מצחיקה ומגוחכת על 22 אחוז משטח פלסטין ההיסטורית. אבל הישראלים לא השתחררו מהאגדה שהם חזרו לגדה המערבית, שהיא ארץ התנ"ך שלהם, ושהערבים הם זרים וכובשים. אני מוכן לקבל גם את הנרטיב הזה. אם כל המלכים והנביאים שלכם חיו פה, או מישור החוף היה ריק מנביאים. בואו נתחלף. ניקח את תל-אביב. שלמה ורוד לא חיו שם".

פלסטינים רבים, ועכשיו גם ישראלים לא מטיעים, אומרים שאם עכשיו לא יושג הסכם לחלוקת הארץ לפי גבולות '67, עוד עשר או עשרים שנה תהיה פה מדינה אחת, מהירדן עד לים. שתהליך ההתנחלויות הוא בלתי הפיך, כפי שכתב בשעתו מירון בנבנישתי.

זה נכון. שרון רוצה להעניש אותנו, לספח אותנו, ובסוף ייצא שאנחנו ניהנה מהעונש הזה, ניהנה ממדינה אחת לשני עמים. בעוד עשרים שנה נהיה רוב, והוא דוחף אותנו למדינה אחת. אם אתם לא רוצים מדינה פלסטינית היום, על 22 אחוז, תהיה מדינה פלסטינית בעוד עשרים שנה על כל השטח. אלא אם כן אתם רוצים לעשות השמדה של שיישה-שבעה מיליון איש, ואני לא מאמין.

אז לדעתך הפלסטינים צריכים לבקש שישראל תספח אותם?

מצדי שיספחו את האדמה עם האזרחים, בלי שיאמרו את זה. אמרתי פעם שאנחנו מוכנים להיות השחורים שלכם. אני מסכים לזה: מדינה אחת ואזרחות אחת. אבל אז הישראלים יגידו שהצביון היהודי ייהרס. אז שיענישו אותנו וייתנו לנו מדינה קטנה ואומללה. זה עונש.

מה יקרה איתך אם יהיה הסדר? אתה הרי אזרחי ישראלי, תוכל לחזור לחיפה, אולי אפילו לחזור לחיות ליד אל-בירוזה. אני לא אחזור כבר לשום מקום. אין לי כתובת. אף אחד לא חוזר למקום שהוא בא ממנו. כל אחד חוזר לחפש את הילדות שלו, אבל לא מוצא אותה. אלא אם כן הוא יהודי, שחוזר אחרי אלפיים שנה ומגלה שביתו מחכה לו.

אז איפה תחיה אחרי ההסדר? בחיפה, בעמאן, ברמאללה? אם יהיה פתרון, אני לא אחיה לא ברמאללה ולא בחיפה ולא בעמאן. אולי בפאריז. לא בישראל ולא בפלסטין אחיה אזרח חופשי. אבל החופש שלי מותנה בשחרור האדמה.

איפה תיקבר? חברך אמיל הביבי התעקש לכתוב על המצבה שלו "נשארתי בחיפה".

לא החלטתי. זה לא מעניין אותי. יש אנשים ששומרים על נצחיות הנשמה ומאמינים בה. אני לא. הגוף מת, הכול מת. ■